

**Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет
імені А.С.Макаренка**

Кафедра загальної та регіональної географії

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Декан природничо-географічного
факультету

доц. Г.Я. Касьяненко

«31» серпня 2017 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

2.06 Загальне землезнавство

(шифр і назва навчальної дисципліни)

підготовки бакалавра
(назва освітнього ступеня)
галузі знань 10 Природничі науки
спеціальності 106 Географія

Європейська кредитно-трансферна система
організації освітнього процесу

Суми – 2017

Робоча програма дисципліни «Загальне землезнавство» для студентів, що навчаються за спеціальністю 106 Географія, 2017. – 20 с.

Розробник: кандидат географічних наук, доцент Корнус Анатолій Олександрович

Робоча програма схвалена на засіданні кафедри загальної та регіональної географії

Протокол № 1 від «30» серпня 2017 р.

Завідувач кафедри загальної та регіональної географії О.Г.Корнус

Затверджено вченою радою природничо-географічного факультету

Протокол № 1 від «31» серпня 2017 р.

Секретар О.С.Данильченко

© Корнус А.О., 2017

© СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2017

Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	
Кількість кредитів – 16,5	галузь знань <u>10 Природничі науки</u> (шифр і назва галузі знань) спеціальність <u>106 Географія</u> (шифр і назва спеціальності)	Обов'язкова дисципліна циклу професійної підготовки	
	Освітній ступінь: бакалавр	Рік підготовки:	
1-й			
Семестр			
1-й			
Лекції			
24 год.			
Практичні, семінарські			
Лабораторні			
22 год.			
Самостійна робота			
64 год.			
Консультації			
4 год.			
Вид контролю: залік			
Рік підготовки:			
1-й			
Семестр			
2-й			
Лекції			
38 год.			
Практичні, семінарські			
Лабораторні			
36 год.			
Самостійна робота			
95 год.			
Консультації			
4 год.			
Вид контролю: екзамен			
Рік підготовки:			
2-й	2-й		
Семестр			
3-й	3-й		
Лекції			
30 год.			
Практичні, семінарські			
Лабораторні			

		30 год.	
		Самостійна робота	
		60 год.	
		Консультації	
		4 год.	
		Вид контролю: залік	
		Рік підготовки:	
		2-й	2-й
		Семестр	
		4-й	4-й
		Лекції	
		8 год.	
		Практичні, семінарські	
		Лабораторні	
		12 год.	
		Самостійна робота	
		60 год.	
		Консультації	
		4 год.	
		Курсова робота	
		3 год.	
		Вид контролю: екзамен	

1. Мета вивчення навчальної дисципліни

Метою навчального курсу „Загальне землезнавство” є формування наукового світогляду майбутнього вчителя географії; з’ясування властивостей та закономірностей функціонування географічної оболонки як планетарного природного комплексу, усвідомлення будови Всесвіту й місця у ньому Землі та Сонячної системи, оцінка ролі і значення біосфери у географічній оболонці; вироблення і закріплення розуміння природного середовища, як цілісної матеріальної системи, компоненти якої знаходяться у постійному розвитку і взаємодії.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні оволодіти наступними **програмними компетентностями**:

ЗК 1. Здатність навчатися протягом усього життя в контексті неперервної фахової підготовки і соціального життя, вдосконалювати й розвивати свій інтелектуальний і загальнокультурний рівень з високим рівнем самостійності.

ЗК 3. Здатність сумлінно виконувати професійні обов’язки, дотримуватися принципів наукової етики.

ЗК 5. Здатність здійснювати аналіз, синтез, оцінювання ситуації та/або завдання з метою виявлення шляхів для розв’язування та випрацювати рішення.

ПК 1. Здатність використовувати фундаментальні основи різних парадигм природничої та суспільної географії, знання основних географічних теорій та законів, історії розвитку географічних досліджень та ідей для з’ясування географічних особливостей природи Землі, розміщення населення і господарства.

ПК 2. Здатність формулювати, аналізувати та синтезувати рішення наукових проблем на абстрактному рівні шляхом декомпозиції їх на складові із застосування географічних знань, постійно оновлювати та накопичувати власні знання з природничої та суспільної географії.

ПК 3. Здатність будувати відповідні моделі природних та суспільних географічних явищ, досліджувати їх для отримання нових висновків та поглиблення розуміння особливостей функціонування природних комплексів.

ПК 7. Здатність формулювати нові гіпотези та наукові задачі у галузі географії, вибирати належні напрями і методи для їх розв'язку, беручи до уваги наявні ресурси.

ПК 9. Здатність самостійно досліджувати, аналізувати просторово-часові параметри організації природи, населення та господарства і взаємозв'язків між ними.

ПК 11. Здатність до планування, організації та проведення досліджень, узагальнень матеріалів польових та лабораторних спостережень, звітування про їхні результати.

ПК 13. Здатність використовувати професійно профільовані знання в галузі географії для розв'язання професійних задач.

Передумови для вивчення дисципліни

Перед вивченням навчальної дисципліни студенти мають оволодіти знаннями з шкільного курсу географії.

2. Результати навчання за дисципліною

Знання	ПРЗ 1. ПРЗ 3. ПРЗ 8.	Визначає зміст базових понять з теорії географії, організації господарської діяльності, а також світоглядних та суміжних наук. Демонструє знання та розуміння на базовому рівні можливостей використання комп'ютерних інформаційних системи, гіс-технологій в географічних науках. Визначає склад та основні закономірності географічної оболонки на різних просторово-часових рівнях.
Уміння	ПРУ 1. ПРУ 4. ПРУ 5. ПРУ 7.	Застосовує методи досліджень природничих і суспільних наук, інформаційних технологій тощо при вивченні формування і розвитку об'єктів і процесів географічної оболонки. Аналізує територіальну організацію суспільства, концепції територіальних структур, склад і будову природних географічних об'єктів і регіональних систем на різних просторово-часових рівнях. Планує, організовує і проводить стаціонарні, напівстаціонарні та польові географічні спостереження. Використовує інформаційні технології та картографічні моделі в галузі географічних наук.
Комунікація	ПРА 1. ПРА 2.	уміє вчитися упродовж життя і вдосконалює з високим рівнем автономності здобуті під час навчання компетентності. уміє діяти у відповідності з принципами соціальної відповідальності та громадянської свідомості.

3. Критерії оцінювання результатів навчання

Бали	Критерії оцінювання навчальних досягнень студента
90-100	глибоко і міцно засвоїв програмний матеріал з навчальної дисципліни; вичерпно, послідовно, грамотно і логічно його викладає. Прогнозує і передбачає подальший хід явища, описує можливі наслідки, результати, що впливають з наявних даних. на основі проблемної ситуації, виділяє проблему, конструює гіпотези і перевіряє їх. При цьому студент не має утруднень при відповідях на видозмінені завдання, вільно справляється із класифікаціями,

	типологіями та іншими видами застосування знань, показує знайомство з монографічною літературою, правильно обґрунтовує прийняті рішення, володіє різнобічними навичками і прийомами виконання практичних робіт, володіє в повному обсязі специфічним поняттєво-термінологічним апаратом навчальної дисципліни.
82-89	твердо знає програмний матеріал, грамотно й по суті викладає його; який не допускає суттєвих неточностей у відповідях на питання, правильно застосовує теоретичні положення при вирішенні практичних питань і задач, впевнено володіє необхідними навичками і прийомами їх виконання, коректно встановлює причинно-наслідкові зв'язки.
74-81	знає програмний матеріал, грамотно й по суті викладає його, але допускає деякі неточності під час відповіді; правильно застосовує теоретичні положення при вирішенні практичних питань і задач, володіє необхідними навичками і прийомами їх виконання. Самостійно відтворює знання з елементами перетворення. Застосовує їх у видозмінений, але близькій до типової ситуації, однак потребує допомоги викладача. Дає свою власну інтерпретацію матеріалу (пояснення, короткий виклад). Уміє встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, здійснює перенесення дій.
64-73	має знання лише основного матеріалу, але не засвоїв його окремих деталей, допускає неточності, недостатньо правильні формулювання, порушення послідовності у викладі програмного матеріалу і відчуває утруднення при виконанні практичних робіт і розв'язанні задач.
60-63	самостійно відтворює інформацію та застосовує її у типовій ситуації, але при цьому виявляє невпевненість у своїх діях. На основі фактів робить висновки, але за допомогою викладача, намагається зробити звіт про виконані дії.
35-59	не знає більшої частини програмного матеріалу, допускає суттєві помилки; не володіє у достатньому обсязі поняттєво-термінологічним апаратом науки; невпевнено, із помилками виконує практичні завдання; не вміє наводити приклади із життя та встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; відтворює інформацію лише на основі зовнішньої підказки.
1-34	має загальне уявлення про навчальну дисципліну, знання програмного матеріалу носить фрагментарний характер, відповіді на запитання дає «так» чи «ні».

**Розподіл балів, які отримують студенти
для заліку (1-й семестр)**

Поточний контроль															Разом годин	Загальна сума
T1	T2	T3	T4	K1	T6	T7	T8	T9	T10	T11	T12	T13	T14	K2	60	100
2	2	2	2	17	2	2	3	2	3	3	3	2	3	20		
Самостійна робота															40	
4	4	4	4		4	4	4	2	2	2	2	2	2			

для екзамену (2-й семестр)

Поточний контроль								Разом	Екзамен	Загальна сума
T15	T16	T17	T18	T19	T20	T21	K3	35	25	100
4	4	4	4	4	4	4	7			
Самостійна робота								40		
5	5	6	6	6	6	6				

для заліку (3-й семестр)

Поточний контроль														Разом годин	Загальна сума
T21	T22	T23	T24	K4	T25	T26	T27	T28	T29	T30	T31	T32	K5	60	100
2	2	2	2	17	2	2	3	2	3	3	3	2	20		
Самостійна робота														40	
4	4	4	4		4	4	4	4	2	2	2	2			

для екзамену (4-й семестр)

Поточний контроль					Курсова робота	Разом	Екзамен	Загальна сума
T33	T34	T35	T36	K6				
5	5	5	5	15		35	25	100
Самостійна робота								
4	4	4	3		25	40		

T1, T2 ... T32 – теми розділів; K1, K2... K6 – контрольні роботи.

**Критерії оцінювання курсової роботи
(4 семестр)**

Бали	Критерії оцінювання навчальних досягнень студента
25	У курсовій роботі повністю розкриті теоретичні аспекти проблеми обраної для дослідження. Зміст усіх параграфів курсової роботи відповідає затвердженому плану. Курсова робота має елементи наукової новизни та має практичне значення. Матеріал курсової роботи логічний, структурований, наявний ілюстративний або картографічний матеріал. Проведений детальний аналіз вітчизняних та зарубіжних інформаційних джерел, адекватність формулювання об'єкта, предмета, мети та задач дослідження, наявність чітко сформульованої проблеми. Робота має високий ступінь самостійності проведеного дослідження. Рівень обґрунтування запропонованих рішень високий. Студент оволодів первинними навиками дослідної роботи: збирати дані, аналізувати, творчо осмислювати, формулювати висновки, дав свої пропозиції і рекомендації з предмету дослідження. Висновки відповідають меті та завданням дослідження. У роботі спостерігається адекватність обраних методів предмету дослідження, грамотне використання методів (процедура, обробка, інтерпретація результатів). Курсова робота виконана грамотно літературною українською мовою, оформлена відповідно до вимог та має високий відсоток оригінальності тексту.
21-24	Студент показав досить високі теоретичні знання тієї дисципліни, з якої виконана курсова роботи. Оволодів первинними навиками дослідної роботи: збирати дані, аналізувати, осмислювати їх, формулювати висновки, але не завжди критично ставиться до використаних джерел та літератури. Зміст одного параграфу курсової роботи відповідає затвердженому плану. Понятійний апарат сформовано, Теоретичні аспекти проблеми розкриті частково. Аналіз літературних джерел висвітлює лише деякі дослідження з теми курсової роботи, відсутні посилання на закордонні видання. Студент дав свої пропозиції і рекомендації з предмету дослідження, однак відчуває труднощі щодо їх обґрунтування. Картографічний та ілюстративний матеріал поданий в достатній кількості. Висновки відповідають завданням роботи, але недостатньо обґрунтовані. Текст курсової роботи оформлено без порушень встановлених вимог, написаний грамотно літературною українською мовою, але допущені нечисленні граматичні та стилістичні помилки. Має достатній відсоток оригінальності тексту.

17-20	Студент показав достатні теоретичні знання з тієї дисципліни, з якої виконується дана робота. В основному оволодів первинними навиками дослідної роботи: збирати дані, аналізувати, осмислювати їх, формулювати висновки, однак допускає в роботі порушення принципів логічного і послідовного викладу матеріалу, мають місце окремі фактичні помилки і неточності, не може сформулювати пропозиції і рекомендації з теми дослідження, або обґрунтувати їх. Понятійний апарат частково сформовано. Теоретичні аспекти проблеми розкриті частково. Висновки відповідають завданням роботи, але недостатньо обґрунтовані. Картографічний та ілюстративний матеріал поданий в достатній кількості. Текст курсової роботи оформлено в цілому до встановлених вимог, але зустрічаються граматичні та стилістичні помилки.
13-16	Студент показав недостатні теоретичні знання з тієї дисципліни, з якої виконується дана робота. Недостатньо оволодів первинними навиками дослідної роботи: збирати дані, аналізувати, осмислювати їх, формулювати висновки, допускає в роботі деякі порушення принципів логічного і послідовного викладу матеріалу, мають місце окремі фактичні помилки і неточності, не може сформулювати пропозиції і рекомендації з теми дослідження, або обґрунтувати їх. Зміст двох параграфів курсової роботи відповідає затвердженому плану. Понятійний апарат майже не сформовано, теоретичні аспекти проблеми розкриті частково. Висновки частково відповідають завданням роботи. Картографічний та ілюстративний матеріал оформлений з помилками. Текст курсової роботи оформлено з незначними порушеннями встановлених вимог, але зустрічаються численні граматичні та стилістичні помилки. Відсутній картографічний та ілюстративний матеріал.
9-12	Студент показав недостатні теоретичні знання з тієї дисципліни, з якої виконується дана робота. Слабо оволодів первинними навиками дослідної роботи. Понятійний апарат майже не сформовано, теоретичні аспекти проблеми майже розкриті. Залученні матеріали лише навчальних посібників та підручників, монографій, статистичних збірників, періодичних видань та мережі інтернет (більше 10 джерел), етика посилань дотримана. Висновки не відповідають завданням роботи. Текст курсової роботи оформлено з деякими порушеннями встановлених вимог, зустрічаються численні граматичні та стилістичні помилки. Відсутній картографічний та ілюстративний матеріал.
5-9	Студент показав відсутність теоретичних знань з тієї дисципліни, з якої виконується дана робота. Майже не оволодів первинними навиками дослідної роботи. Понятійний апарат не сформовано, теоретичні аспекти проблеми не розкриті. Залученні матеріали лише навчальних посібників періодичних видань (7-10 джерел), етика посилань дотримана частково. Висновки сформульовані некоректно. Текст курсової роботи оформлено з значними порушеннями встановлених вимог. Оригінальність тексту курсової роботи нижче 50%.
0-4	Студент показав відсутність теоретичних знань з тієї дисципліни, з якої виконується дана робота. Не оволодів первинними навиками дослідної роботи. Зміст жодного з параграфів курсової роботи не відповідає затвердженому плану. Понятійний апарат не сформовано. Теоретичні аспекти проблеми не розкриті. Фактологічний матеріал не використано. Висновки відсутні. Залученні матеріали лише навчальних посібників та підручників (до 7 джерел). Етика посилань не дотримана. Відсутній картографічний та ілюстративний матеріал. Текст курсової роботи оформлено з суттєвими порушеннями встановлених вимог. Оригінальність тексту курсової роботи нижче 50%.

**Розподіл балів за видами діяльності
(курсова робота)**

Вид діяльності	% від кількості балів відведених на курсову роботу
Зміст роботи	0-40
Дослідницька активність	0-40
Відповідність вимогам до кваліфікаційних робіт	0-10
Захист курсової роботи	0-10

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
90-100	A	відмінно
82-89	B	добре
74-81	C	
64-73	D	задовільно
60-63	E	
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання
1-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

4. Засоби діагностики результатів навчання

**Зразки запитань і завдань до поточного контролю з навчальної дисципліни
«Загальне землезнавство»**

Назва теми	Зразки запитань і завдань
Поняття про біосферу	<p>Організми, які синтезують органічну речовину із неорганічної</p> <p>а) автотрофи, б) гетеротрофи, в) консументи, д) редуценти.</p> <p>Який хімічний елемент займає першу позицію за вмістом у складі живої речовини?</p> <p>а) кисень, б) водень, в) вуглець, г) азот</p> <p>Вперше вжив термін «біосфера»...</p> <p>а) Е. Зюсс, б) О. Гумбольдт, в) Ж.Б.Ламарк, г) С.В. Калесник</p>
Угруповання організмів	<p>Сукупність фітоценозу, зооценозу та мікробіоценозу і ділянки поверхні з однорідними умовами середовища....</p> <p>а) біоценоз, б) біогеоценоз, в) біотоп, г) біом.</p> <p>Закінчте визначення. Біоценоз – це</p> <hr/> <p>Історично складений комплекс живих організмів, пов'язаних харчовими ланцюгами, та ізольований будь-якими бар'єрами, називається:</p>

	<p>в) чорні дірки, г) планети. Виберіть із перерахованих планету земної групи: а) Марс, б) Юпітер, в) Сатурн, г) Нептун. Яка планета обертається довкола своєї осі за годинниковою стрілкою: а) Земля, б) Марс, в) Венера, г) Плутон.</p>
Осьове обертання Землі	<p>Осьове обертання Землі спрямоване: а) із заходу на схід; б) із сходу на захід; в) із півночі на південь; г) з півдня на північ. Кутова швидкість осьового обертання Землі становить _____</p> <p>Лінійна швидкість осьового обертання Землі: а) має однакові показники на всіх широтах; б) найбільша на екваторі, найменша на полюсі; в) найбільша на полюсі, найменша на екваторі; г) найбільша на екваторі, відсутня на полюсі</p>
Відлік часу	<p>Інтервал часу між двома нижніми кульмінаціями центрального диска Сонця – а) зоряна доба; б) сонячна доба; в) середня сонячна доба; г) сонячний час. Відлік нової доби починається... а) на меридіані 0°; б) на меридіані 180°; в) на полюсі; г) на екваторі. Нова календарна дата рухається... а) із заходу на схід; б) із сходу на захід; в) з півночі на південь; г) з півдня на північ.</p>
Геофізичні поля Землі	<p>Кут між стрілкою компасу та дійсним напрямом на північ називається... а) магнітним схиленням, б) магнітним нахиленням, в) магнітним напруженням, г) магнітним азимутом. Магнітні полюси збігаються з географічними... а) Так; б) Ні; в) Не знаю Магнітне нахилення... а) кут між стрілкою компасу та географічним меридіаном, б) кут між стрілкою інклінатора та горизонтальною площиною, в) кут між землею віссю та лінією термінатора, г) кут між магнітним диполем і екліптикою.</p>

**Питання до підсумкового контролю з навчальної дисципліни
«Загальне землезнавство»**

I семестр

1. Сучасна географія – система наук про Землю. Загальна фізична географія та предмет її вивчення.
2. Предмет вивчення загального землезнавства. Поняття про географічну оболонку та її складових
3. Структура шкільної географічної освіти. Значення курсу шкільної географії у вихованні підростаючого покоління.
4. Всесвіт, форми існування матерії у Всесвіті. Космічні тіла та їх взаємодія.
5. Планети Сонячної системи. Закони руху планет.

6. Утворення Сонячної системи.
7. Сила тяжіння - рівнодіюча сила притягання Землі та її відцентрової сили. Вплив сили тяжіння на форму Землі.
8. Розміри і форма Землі. Їх географічні наслідки. Геоїд.
9. Осьове обертання Землі. Докази обертання Землі. Полюси, екватор, меридіани. Паралелі.
10. Гравітаційне поле Землі та його значення для географічної оболонки.
11. Закон Коріоліса. Його значення для процесів в географічній оболонці.
12. Припливи в геосферах. Їх вплив на швидкість обертання Землі.
13. Доба. Час (місцевий, поясний). Зміна дня і ночі. Термінатор. Добові ритми в географічній оболонці.
14. Рух Землі навколо Сонця. Докази річного обертання Землі. Характеристики орбіти.
15. Зміна пір року. Річна ритміка в географічній оболонці.
16. Зміна нахилу сонячних променів і тривалість дня на різних широтах.
17. Пояси освітленості. Моменти рівнодень і сонцестоянь. Тропіки і полярні кола.
18. Геомагнітне поле Землі. Елементи геомагнітного поля.
19. Вплив сонячного вітру на магнітосферу. Утворення радіаційних поясів. Магнітні бурі. Полярні сьйва.
20. Взаємодія космічних тіл і телуричних. Співвідношення географічної оболонки і географічного простору.
21. Склад і властивості атмосфери. Вивчення властивостей атмосфери на сучасному етапі.
22. Походження атмосфери Землі. Взаємодія атмосфери з іншими оболонками Землі.
23. Сонячна стала. Розподіл радіації по широтам в залежності від кута падіння променів і тривалість дня.
24. Зміни сонячної радіації в атмосфері. Радіація пряма, розсіяна, сумарна. Альbedo. Закон Буге.
25. Поглинання і трансформація короткохвильової радіації в довгохвильову. Випромінювання її поверхні. Зустрічне випромінювання.
26. Ефективне випромінювання Землі і закономірності його розподілу. Тепличний ефект.
27. Складові радіаційного балансу поверхні Землі. Карта величин радіаційного балансу.
28. Тепловий баланс, його складові. Рівняння теплового балансу.
29. Зміни температури повітря з висотою. Адіабатичні процеси.
30. Конвекція. Інверсії в атмосфері, їх роль в географічній оболонці.
31. Зонально-регіональний характер розподілу температури повітря біля поверхні Землі.
32. Типи річного ходу температур.
33. Добовий і річний хід температури різної підстилаючої поверхні.
34. Теплові пояси. Термічний екватор та його міграція.
35. Характеристики вологості повітря. Залежність характеристик вологості повітря від температури.
36. Випаровування і випаровуваність. Карта випаровуваності.
37. Хмари, умови їх утворення. Генетичні типи: шаруваті та купчасті.
38. Тумани, їх типи і поширення.
39. Продукти конденсації та сублімації біля поверхні землі і у повітрі.
40. Міжнародна класифікація хмар за висотою утворення і за походженням.
41. Опади, їх види та умови випадання.
42. Інтенсивність опадів. Аналіз карта річних величин опадів.

43. Аналіз карти сезонності випадання опадів.
44. Сніговий покрив, його значення в географічній оболонці. Характеристики.
45. Коефіцієнт зволоження, закономірності його розподілу. Індекс сухості.
46. Атмосферний тиск (одиниці вимірювання). Зміни тиску з висотою.
47. Планетарна система вітрів у нижньому шарі атмосфери.
48. Закономірності розподілу тиску на підстилаючій поверхні.
49. Повітряні маси, їх формування і географічні типи.
50. Атмосферні фронти (теплий і холодний 1 роду).
51. Атмосферні фронти 2 роду. Оклюзія.
52. Головні атмосферні фронти.
53. Вітер, його характеристики. Фактори, що визначають характеристики градієнтного вітру.
54. Вітер поза шаром тертя і в шарі тертя в різних системах ізобар.
55. Циклон, його утворення. Структура циклонів помірних широт.
56. Тропічні циклони.
57. Малі атмосферні вихори (смерчі та тромби).
58. Антициклони. Структура та утворення.
59. Утворення мусонів помірних та тропічних широт.
60. Вітри місцевої циркуляції: бриз, фен, бора.
61. Вплив підстилаючої поверхні на температуру (океан, суходіл, льодовикові області, гори, орографія).
62. Вплив теплих і холодних течій на режим зволоження узбережжя.
63. Вміти вирішувати задачі:
 - а) на визначення місцевого і поясного часу;
 - б) на визначення широти і довготи;
 - в) на відповідність тиску до показань барометру на рівні моря;
 - г) на адіабатичні процеси.
64. Погода. Класи погод.
65. Клімат. Основні фактори кліматоутворення.
66. Вплив течій на клімат.
67. Вплив рельєфу та виду підстилаючої поверхні на клімат.
68. Клімат будь-якого поясу (на вибір викладача).
69. Класифікація кліматів за Б.П. Алісовим.

II семестр

1. Гідросфера – складова частина географічної оболонки. Структура гідросфери.
2. Кругообіг води в гідросфері. Водний баланс.
3. Походження вод та формування гідросфери.
4. Властивості природних вод.
5. Світовий океан, його частини. Класифікація морів. Коливання рівня океану.
6. Фізико-хімічні властивості океанічних вод.
7. Солоність світового океану та окремих морів. Розподіл солоності біля поверхні та на глибинах.
8. Тепловий режим океанів та морів. Особливості замерзання солоної води, утворення льоду в океані.
9. Хвилі, причини їх виникнення. Види хвиль.
10. Припливи та припливоутворюючі сили у Світовому океані. Нерівності припливів.
11. Течії, їх походження та генетична класифікація.
12. Загальна схема поверхневих течій Світового океану.
13. Підземні води, гіпотези їх походження.
14. Види підземних вод.
15. Джерела, їх класифікація. Дебіт джерела.

16. Поняття “річка”. Гідрографічна мережа. Басейн, водозбір річки. Головний вододіл світу.
17. Морфометричні характеристики річки.
18. Річковий стік та його характеристики. Вплив господарської діяльності на стік.
19. Живлення та водний режим річок. Фази водного режиму. Рівневий режим річок.
20. Твердий стік річок. Хімічний склад річкових вод та сольовий стік.
21. Тепловий режим річок в залежності від кліматичних умов. Льодові явища на річках.
22. Зональні річні типи водного режиму річок.
23. Поняття “озеро”. Походження озерних улоговин.
24. Морфометричні характеристики озер. Географічні типи озер.
25. Характеристика водного балансу озер різних типів.
26. Термічний та льодовий режим озер. Термічна класифікація озер. Вплив озер на клімат оточуючої місцевості.
27. Болота, класифікація боліт. Значення боліт.
28. Водосховища, їх типи. Роль водосховищ.
29. Хіоносфера. Снігова лінія. Орографічна та кліматична снігова межа.
30. Поняття “льодовик”. Будова льодовика, морфологічні типи льодовиків.

III семестр

1. Планетарний рельєф Землі. Закономірності розташування материків і океанів, їх імовірні причини.
2. Закономірності співвідношення площ материків, їх висот та потужності земної кори. Ізостатична рівновага, її порушення та наслідки.
3. Рельєф дна Світового океану. Найважливіші геотектури дна океану.
4. Порівняльний аналіз рельєфу підводної окраїни материка та ложа океану.
5. Порівняльний аналіз рельєфу перехідної зони дна океану та серединно-океанічного хребта.
6. Основні джерела енергії рельєфоутворення. Процеси рельєфоутворення (ендо- та екзогенні). Поверхня вивітрювання.
7. Рельєф – результат спільної дії ендо- і екзогенних процесів. Поняття про геотектуру, морфоструктуру та морфоскульптуру.
8. Рівнини давніх і молодих платформ. Утворення цокольних рівнин. Зміст понять: низовина, рівнина, височина.
9. Класифікація гір за висотою. Розкрити поняття: гірський хребет, нагір'я, плоскогір'я, плато.
10. Гори складчасті, складчасто-брилові та брилові.
11. Вулканічний рельєф. Ерозійні гори. Куести.
12. Рельєф, утворений тимчасовими водними потоками. Умови виникнення, основні стадії розвитку. Заходи боротьби з ярами.
13. Рельєф, утворений постійними водотоками. Річкова долина, її елементи, повздовжній профіль русла річки. Пороги та водоспади.
14. Вплив геологічної будови і тектоніки на формування річкових долин. Морфологічні типи долин.
15. Заплавні долини, умови їх формування. Будова заплави. Меандровий пояс річки.
16. Заплава, її утворення та рельєф. Річкові тераси.
17. Карст, умови утворення та розвиток. Типи карстових утворень.
18. Стадії розвитку карстових форм різних типів карсту. Географічне розміщення карстового рельєфу.
19. Гляціальний рельєф. Форми рельєфу, створені руйнівною діяльністю льоду. Їх поширення.
20. Гляціальний рельєф. Форми рельєфу, створені льодовиковою акумуляцією і талими льодовиковими водами. Їх поширення.

21. Мерзлотний рельєф. Поширення мерзлотних форм рельєфу.
22. Еоловий рельєф. Його утворення та поширення в аридних та неаридних областях.
23. Рельєф берегів. Процеси формування берегів приглибих та відмілих.
24. Вплив тектонічних, ерозійних, біологічних та інших факторів на форму розчленування берегів. Класифікація берегів.

IV семестр

1. Склад і межі біосфери. Розуміння біосфери В.І. Вернадського.
2. Основні гіпотези походження біосфери (креаціонізм, теорія стаціонарного стану, гіпотези спонтанного зародження, біохімічної еволюції та панспермії).
3. Еволюція біосфери. Досліди Г. Юрі і С. Міллера. Роль живих організмів у розвитку географічної оболонки.
4. Функції біосфери.
5. Біологічний кругообіг. Складові ланки та характерні риси біологічного кругообігу.
6. Природні угруповання організмів. Біоценози, основні їх складові.
7. Біомаса та біопродуктивність. Первинна і вторинна біопродуктивність.
8. Особливості живої речовини.
9. Географічний розподіл живої речовини на Землі.
10. Основні характеристики біоценозів
11. Біогеоценоз і біотоп. Динаміка біогеоценозів. Сукцесія.
12. Поняття про географічну оболонку. Межі географічної оболонки.
13. Структурні рівні географічної оболонки. Географічний простір.
14. Етапи розвитку географічної оболонки. Її відмінності від первинних геосфер.
15. Цілісність як основна закономірність географічної оболонки.
16. Ритмічність у географічній оболонці. Характеристика головних видів ритмів. Циклічність та періодичність.
17. Широтна та меридіональна зональність як основні закономірності географічної оболонки. Причини їх виникнення.
18. Вертикальна зональність: висотна поясисть суходолу та пояси глибин у Світовому океані.
19. Азональність, автономність та полярна асиметрія як закономірності географічної оболонки.
20. Диференціація географічної оболонки. Природні комплекси як результат взаємодії природних компонентів. Ряд М. Солнцева.
21. Класифікація природних комплексів: планетарні, регіональні, локальні (типологічні) природні комплекси.
22. Поняття "ландшафт". Морфологічні частини ландшафту та принципи їх виділення.
23. Властивості природних комплексів.
24. Фізико-географічне районування. Одиниці районування у фізичній географії.
25. Поняття географічного середовища.
26. Географічне середовище і суспільство. Географічний детермінізм, географічний нігілізм
27. Вплив людини на природні комплекси та їх компоненти. Поняття про „антропогенний” і „культурний” ландшафт.
28. Класифікація антропогенних ландшафтів.
29. Концепція сталого розвитку.

6. Програма навчальної дисципліни

6.1. Інформаційний зміст навчальної дисципліни

РОЗДІЛ 1. ЗЕМЛЯ У ВСЕСВІТІ

Тема 1. Вступ до загального землезнавства. Земля у Всесвіті.

Об'єкт, предмет і завдання загального землезнавства. Поняття Всесвіту, його будова, структура та властивості. Докази розширення Всесвіту. Еволюція Всесвіту. Зорі, галактики та інші космічні тіла у Всесвіті.

Тема 2. Сонце і Сонячна система.

Будова Сонячної системи та гіпотези її походження. Планети земної групи, планети-гіганти, інші космічні тіла у Сонячній системі. Сонячно-земні зв'язки.

Тема 3. Осьове обертання Землі і його наслідки.

Параметри осьового обертання та його наслідки. Фігура Землі. Сила Коріоліса. Гравітаційне поле Землі та його варіації. Доба і час як наслідки осьового обертання Землі. Відлік часу. Час місцевий, поясний, літній

Тема 4. Геофізичні поля Землі.

Магнітне поле Землі, характеристики магнітного поля. Магнітосфера Землі. Електричне і теплове поля Землі.

РОЗДІЛ 2. АТМОСФЕРА – ГАЗОВА ОБОЛОНКА ЗЕМЛІ

Тема 5. Метеорологія як наука.

Предмет, об'єкт і завдання метеорології. Будова атмосфери та її склад. Роль атмосфери у географічній оболонці. Еволюція атмосфери.

Тема 6. Сонячна радіація, її інтенсивність в атмосфері та біля поверхні Землі.

Сонячне випромінювання. Сонячна стала. Ослаблення сонячної радіації у атмосфері. Пряма та розсіяна радіація. Відбита та поглинута радіація. Альbedo різних поверхонь.

Тема 7. Радіаційний і тепловий баланс поверхні Землі.

Земне та зустрічне випромінювання. Ефективне випромінювання. Радіаційний баланс поверхні Землі. Показники теплового режиму. Діяльна поверхня. Зміна температури з висотою. Інверсія. Міраж.

Тема 8. Атмосферний тиск. Вітер

Баричні центри. Розподіл тиску біля поверхні Землі. Одиниці тиску, їх зміна. Вітер як результат зміни тиску.

Тема 9. Вологість повітря. Конденсація та сублімація водяної пари. Тумани і хмари.

Характеристики вологості. Випаровування та випаровуваність. Розподіл зволоження біля поверхні Землі по сезонах року. Види хмар. Тумани. Серпанок. Активний вплив на туман.

Тема 10. Адіабатичні процеси. Опади і зволоження.

Їх розподіл на землі. Місця із найбільшою кількістю опадів, причини. Найбільш сухі регіони Землі, причини. Зволоження території

Тема 11. Повітряні маси, їх типи. Атмосферні фронти. Турбулентність потоків. Стан повітряної маси: стійкий, нестійкий, байдужий. Характеристики різних видів мас. Головні атмосферні фронти, їх переміщення. Виникнення теплового фронту. Холодні фронти I та II роду. Оклюдовані циклони по типу теплового та по типу холодного.

Тема 12. Утворення вихрів у тропосфері. Циклони і антициклони.

Стадії утворення циклонів. Хмарність та опади у циклонах. Сімейства циклонів. Маломасштабні вихори (смерчі, тромби, торнадо). Антициклони.

Тема 13. Закономірності загальної циркуляції нижнього шару атмосфери. Вітри місцевої циркуляції. Постійні та сезонні вітри. Екологічне значення циркуляційних процесів атмосфери. Бризи, гірсько-долинні вітри як приклад добових вітрів. Місцеві вітри на тлі широкомасштабної циркуляції.

Тема 14. Клімат. Кліматоутворення. Класифікації клімату. Фактори кліматоутворення: сонячна енергія, підстилаюча поверхня і циркуляція атмосфери. Ненавмисний вплив людини на клімат. Зміни клімату. Кліматичні пояси та області. Клімати Землі.

РОЗДІЛ 3. ГІДРОСФЕРА – ВОДНА ОБОЛОНКА ЗЕМЛІ

Тема 15. Гідросфера.

Будова гідросфери. Структура і походження гідросфери. Кругообіг води в гідросфері. Властивості природних.

Тема 16. Світовий океан.

Структура Світового океану. Вертикальна структура вод Світового океану. Рівнева поверхня Світового океану. Водні маси, океанічні фронти. Клімат водних мас.

Тема 17. Фізико-хімічні властивості та динаміка океанічних вод.

Солоність та щільність вод Світового океану. Газу у Світовому океані. Прозорість і колір, температурний та льодовий режим вод Світового океану. Хвилі, причини виникнення. Припливи, припливоутворюючі сили. Течії, їх походження та класифікація.

Тема 18. Підземні води.

Підземні води. Гіпотези походження підземних вод. Джерела, їх класифікація

Тема 19. Річки.

Річки, їх морфометричні характеристики. Характеристики річкового стоку. Фактори стоку. Типи водного режиму річок. Твердий стік. Хімічний стік. Тепловий режим річок.

Тема 20. Озера. Класифікація і водний баланс озер. Хімічний склад озерної води. Динаміка озерних вод.

Тема 21 Болота. Водосховища. Льодовики.

Болото, типи боліт і умови їх виникнення. Водосховища, їх типи. Хіоносфера, снігова лінія. Будова льодовика. Типи льодовиків.

РОЗДІЛ 4. ПЛАНЕТАРНИЙ РЕЛЬЄФ ЗЕМЛІ. МОРФОСКУЛЬПТУРА.

КЛАСИФІКАЦІЯ МОРФОСКУЛЬПТУР СУХОДОЛУ

Тема №22. Поняття про літосферу. Класифікація форм рельєфу. Чинники рельєфоутворення.

Геоморфологія як наука. Предмет, об'єкт і завдання геоморфології. Класифікації рельєфу, підходи до кваліфікації. Ендогенні та екзогенні чинники рельєфотворення.

Тема №23. Рельєф дна Світового океану.

Ендогенні процеси на дні океану. Основні геотектури дна Світового океану. Екзогенні процеси на дні океану.

Тема №24. Основні типи рельєфу суходолу.

Рівнини, рельєф рівнин, класифікація рівнин. Гори, рельєф гір. Класифікація гір.

Тема №25. Вулканічний рельєф.

Форми рельєфу інтрузивного магматизму. Ефузивний магматизм (вулканізм). Типи вулканічних вивержень. Поствулканічні явища. Землетруси

Тема №26. Форми рельєфу, створені тимчасовими водотоками.

Ерозія та акумуляція. Класифікація ерозійних процесів. Ерозійна борозна, ерозійна вибоїна, яр, стадії розвитку ярів, балка.

Тема №27. Форми рельєфу, створені постійними водотоками.

Русло річки, його елементи. заплава, елементи заплави. Тераси, типи річкових терас.

Тема №28. Кріогенний рельєф і гляціально-нівальний рельєфи.

Льодовикові екзараційні морфоскульптури. Льодовикові акумулятивні морфоскульптури. Водно-льодовикові рельєфи. Мерзлотні рельєфу.

Тема №29. Карстовий та суфозійний рельєф.

Форми рельєфу відкритого карсту. Форми рельєфу задернованого карсту. Форми рельєфу похованого карсту. Суфозія.

Тема №30. Еоловий рельєф.

Типи пустель. Коразія і дефляція. Форми рельєфу тропічних пустель. Еолові морфоскульптури позатропічних регіонів.

Тема №31. Гравітаційний рельєф.

Схили, класифікація схилів. Обвали, осипи. Зсуви, відсідання. Зсуви чохла пухкого матеріалу.

Тема №32. Рельєф берегів.

Процеси, що формують береги. Класифікація берегів.

РОЗДІЛ V. ГЕОГРАФІЧНА ОБОЛОНКА**Тема №33. Жива речовина у географічній оболонці. Поняття про біосферу.**

Різні розуміння біосфери. Склад і структура біосфери. Межі біосфери. Функції організмів у біосфері

Тема №34. Біологічні угруповання.

Біоценози. Харчові ланцюги. Фіто-, зоо- і мікробіоценоз. Характеристики біоценозів. Біотоп, біогеоценоз

Тема №35. Поняття географічної оболонки.

Склад, структура та межі географічної оболонки. Різні підходи до визначення меж. Закономірності географічної оболонки.

Тема №36. Фізико-географічне районування суходолу; географічне середовище і суспільство.

Зональний та азоняльний підходи до фізико-географічного районування. Географічний детермінізм та нігілізм. Концепція збалансованого розвитку.

6.2. Структура навчальної дисципліни

Назви розділів і тем	Кількість годин					
	Усього	у т.ч.				Самост.р.
		Лекції	Практ.	Лабор.	Конс.	
РОЗДІЛ I. Земля у Всесвіті						
Тема 1. Вступ до загального землезнавства. Земля у Всесвіті.	6	1		1		4
Тема 2. Сонце і Сонячна система.	6	1		1		4
Тема 3. Осьове обертання Землі і його наслідки.	8	1		1	2	4
Тема 4. Геофізичні поля Землі.	6	1		1		4
<i>Усього годин</i>	26	4		4	2	16
РОЗДІЛ II. Атмосфера – газова оболонка Землі						
Тема 5. Метеорологія як наука.	7	2		1		4
Тема 6. Сонячна радіація, її інтенсивність в атмосфері та біля поверхні Землі.	8	2		2		4
Тема 7. Радіаційний і тепловий баланс поверхні Землі.	10	2		2	2	4
Тема 8. Атмосферний тиск. Вітер.	8	2		2		4
Тема 9. Вологість повітря. Конденсація та сублімація водяної пари. Тумани і хмари.	10	2		2		6
Тема 10. Адіабатичні процеси. Оподи і зволоження.	10	2		2		6
Тема 11. Повітряні маси, їх типи. Атмосферні фронти.	7	2		1		4
Тема 12. Утворення вихрів у тропосфері. Циклони і антициклони.	10	2		2		6
Тема 13. Закономірності загальної циркуляції нижнього шару атмосфери. Вітри місцевої циркуляції.	10	2		2		6
Тема 14. Клімат. Кліматоутворення. Класифікації клімату.	10	2		2		4
<i>Усього годин</i>	90	20		18	2	48

РОЗДІЛ III. Гідросфера – водна оболонка Землі						
Тема 15. Гідросфера.	22	4		4		14
Тема 16. Світовий океан.	26	6		6		14
Тема 17. Фізико-хімічні властивості та динаміка океанічних вод.	26	6		6		14
Тема 18. Підземні води.	22	4		4		14
Тема 19. Річки	28	6		6	2	14
Тема 20. Озера	27	6		6	2	13
Тема 21. Болота. Водосховища. Льодовики	22	6		4		12
<i>Усього годин</i>	173	38		36	4	95
Усього годин за рік	287	62		58	8	159
РОЗДІЛ IV. Планетарний рельєф Землі. Морфоскульптура. Класифікація морфоскульптур суходолу						
Тема №22. Поняття про літосферу. Класифікація форм рельєфу. Чинники рельєфоутворення.	10	2		2		6
Тема №23. Рельєф дна Світового океану.	14	4		4		6
Тема №24. Основні типи рельєфу суходолу.	10	2		2		6
Тема №25. Вулканічний рельєф.	10	2		2		6
Тема №26. Форми рельєфу, створені тимчасовими водотоками.	12	2		2	2	6
Тема №27. Форми рельєфу, створені постійними водотоками.	16	4		4	2	6
Тема №28. Кріогенний рельєф і гляціально-нівальний рельєфи.	14	4		4		6
Тема №29. Карстовий та суфозійний рельєф.	8	2		2		4
Тема №30. Еоловий рельєф.	12	4		4		4
Тема №31. Гравітаційний рельєф.	8	2		2		4
Тема №32. Рельєф берегів.	10	2		2		6
<i>Усього годин</i>	124	30		30	4	60
РОЗДІЛ V. Географічна оболонка						
Тема №33. Жива речовина у географічній оболонці. Поняття про біосферу.	19	2		2		15
Тема №34. Біологічні угруповання.	19	2		2		15
Тема №35. Поняття географічної оболонки.	21	2		4	4	15
Тема №36. Фізико-географічне районування суходолу; географічне середовище і суспільство.	21	2		4		15
<i>Усього годин</i>	80	8		12	4	60
Усього годин за рік	208	38		42	8	120

Теми практичних занять

Виконання практичних робіт даною робочою програмою не передбачено.

Теми лабораторних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Вступ до загального землезнавства. Земля у Всесвіті.	1
2.	Сонце і Сонячна система.	1
3.	Осьове обертання Землі і його наслідки.	1
4.	Геофізичні поля Землі.	1
5.	Метеорологія як наука.	1
6.	Сонячна радіація, її інтенсивність в атмосфері та біля поверхні Землі.	2
7.	Радіаційний і тепловий баланс поверхні Землі.	2
8.	Атмосферний тиск. Вітер.	2

9.	Вологість повітря. Конденсація та сублімація водяної пари. Тумани і хмари.	2
10.	Адіабатичні процеси. Опади і зволоження.	2
11.	Повітряні маси, їх типи. Атмосферні фронти.	1
12.	Утворення вихорів у тропосфері. Циклони і антициклони.	2
13.	Закономірності загальної циркуляції нижнього шару атмосфери. Вітри місцевої циркуляції.	2
14.	Клімат. Кліматоутворення. Класифікації клімату.	2
15.	Гідросфера.	4
16.	Світовий океан.	6
17.	Фізико-хімічні властивості та динаміка океанічних вод.	6
18.	Підземні води.	4
19.	Річки	6
20.	Озера	6
21.	Болота. Водосховища. Льодовики	4
22.	Поняття про літосферу. Класифікація форм рельєфу. Чинники рельєфоутворення.	2
23.	Рельєф дна Світового океану.	4
24.	Основні типи рельєфу суходолу.	2
25.	Вулканічний рельєф.	2
26.	Форми рельєфу, створені тимчасовими водотоками.	2
27.	Форми рельєфу, створені постійними водотоками.	4
28.	Кріогенний рельєф і гляціально-нівальний рельєфи.	4
29.	Карстовий та суфозійний рельєф.	2
30.	Еоловий рельєф.	4
31.	Гравітаційний рельєф.	2
32.	Рельєф берегів.	2
33.	Жива речовина у географічній оболонці. Поняття про біосферу.	2
34.	Біологічні угруповання.	2
35.	Поняття географічної оболонки.	4
36.	Фізико-географічне районування суходолу; географічне середовище і суспільство.	4
	<i>Всього годин</i>	100

7. Рекомендовані джерела інформації

Основні

1. Гледко Ю.А. Общее землеведение: учебное пособие / Ю.А. Гледко. Минск : Вышэйшая школа, 2015. 320 с. Режим доступа: по подписке. – URL: <http://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=452750>.

2. Киселёва О.А. Конспекты лекций по курсу "Общее землеведение". – Луганск: ГУ «ЛНУ имени Тараса Шевченко», 2012. – 66 с.

3. Корнус А. О. Загальне землезнавство: Методичні вказівки до проведення лабораторних робіт та виконання самостійної роботи студентів / А. О. Корнус. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2016. – 24 с.

4. Мащенко О. М. Загальне землезнавство з основами теорії фізичної географії: навчально-методичний посібник для студентів спеціалізації: 014.07 Середня освіта (Географія) . – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2016. – 106 с.

5. Савцова Т.М. Общее землеведение. – М.: Академия, 2007. – 416 с.

Додаткові

6. Багров М. В. та ін. Землезнавство: Підручник / М. В. Багров, В. О. Боков, І. Г. Черваньов; За ред. П. Г. Шищенка. – К.: Либідь, 2000. – 464 с.

7. Бобков А.А., Селиверстов Ю.П. Общее землеведение. – М.: Академический проект, 2006. – 537 с.

8. Волошин І.І. Загальне землезнавство: навчальний посібник для вузів. – Ніжин: Вид-во Ніжинського педагогічного ун-ту ім. М. Гоголя, 2002. – 294 с.

9. Волошин І.І., Уварова А.Є. Загальне землезнавство: Практикум. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2000. – 238 с.

10. Загальне землезнавство: Методичні рекомендації до практичних занять / М.М. Мельнійчук, Ю.В. Білецький. – Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2010. – 112 с.

11. Олійник Я.Б., Федоришак Р.П., Шищенко П.Г. Загальне землезнавство: Навч. посіб. – К.: Знання-Прес, 2003. – 247 с.

12. Практикум із курсу „Загальне землезнавство” / Укладач. О.Л.Чудіна. – Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2007. – 49 с.

13. Савчук Р.І. Загальне землезнавство з основами краєзнавства. Практикум / Р.І. Савчук. – Суми: Університетська книга, 2009. – 184 с.

Інформаційні ресурси

Загальне землезнавство – Географічний портал : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.geosite.com.ua>

Загальне землезнавство – інформаційний ресурс присвячений географічній науці : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.geografica.net.ua>

8. Інструменти, обладнання та програмне забезпечення, використання яких передбачає навчальна дисципліна

- Загальне землезнавство: Плани лабораторних занять та методичні рекомендації до самостійної та індивідуальної роботи студентів / О.М. Мащенко. – Полтава: ПНПУ ім. В.Г. Короленка, 2010. – 28 с.
- Харченко О. М. Загальне землезнавство: Завдання та методичні вказівки до їх виконання / О. М. Харченко ; Ніжинський держ. пед. ун-т ім. М. Гоголя. – Ніжин : [б. в.], 2002. – 34 с.
- Загальне землезнавство: Методичні рекомендації до практичних занять / М.М. Мельнійчук, Ю.В. Білецький. – Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2010. – 112 с.
- підручники та навчальні посібники, зазначені у списку літератури;
- відеоматеріали по темам курсу;
- ілюстративні матеріали (структурно-логічні схеми, таблиці).